

Analizi malignih vlog verskih skupnosti v balkanskih konfliktih

Ivan Cvitković: Konfesija u ratu; Svjetlo riječi, Interreligijska služba Oči u oči; Sarajevo, Zagreb; 2004; 223 strani.

Vjekoslav Perica: Balkan Idols – Religion and Nationalism in Yugoslav States; Oxford University Press; New York; 2002, 332 strani.

Obe knjigi obravnavata enega izmed najbolj napačno razumljenih elementov zadnjih vojn na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini: z vlogo verskih organizacij, vernikov in svečnikov, in religij na splošno. Po nekaterih mnenjih so vsi ti nedvomno odgovorni zaradi njihove radikalne politizacije, celo militarizacije; po nekaterih ravno nasprotnih mnenjih so bili preprosto še ene izmed žrtev novih nacionalističnih politik. Knjigi Cvitkovića in Perice presegata takšni reducionistični poenostavitvi, katerih vzrok je bodisi popolna nevednost bodisi premišljena slabonamernost. Z uporabo različnih pristopov in metod oba pridete do podobnih zaključkov: učinkovito pokažeta, kako, od kdaj in zakaj so verske organizacije postale integralni del dominantnih političnih in nacionalističnih platform na vseh treh straneh, in morajo zaradi tega prevzeti njihov del odgovornosti – in tudi sokrivde – za tamkajšnja tragična dogajanja. Najpomembnejše institucije in osebnosti hrvaškega katolicizma, srbskega pravoslavlja in bošnjaškega islama niso bile samo 'zlorabljene', 'instrumentalizirane' s strani določenih političnih sil, kot se je to pogosto interpretiralo – ravno nasprotno, voljno so vstopile v zvezo z njimi in tudi one same 'zlorabljele' oziroma 'instrumentalizirale' nacionalistične politike za njihove lastne cilje. In kar je enako zaskrbljujoče, take tendence ostajajo še danes v obeh državah, deset let po koncu vojn, tako da je v mnogočem – s parafrazo Clausewitza – 'mir le nadaljevanje vojne z drugimi sredstvi'.

Ivan Cvitković je sociolog religije iz sarajevske univerze, ki je vojno preživel v obleganem mestu. Po eni strani najdemo v knjigi zelo široko primerjavo socioloških, filozofskih in teoloških premislekov o nasilju, vojni, (ne)strpnosti

in miru. Po drugi pa je polna empiričnih podatkov o verski in nacionalni strukturi pred- in povojne Bosne – od popisov do javnomnenjskih raziskav v celotni populaciji ali zgolj v manjših skupinah (recimo v vojaških enotah ali med študenti). V obravnavi verskih razsežnosti zadnjih konfliktov upravičeno ugotavlja, da je 'vojna znova potrdila, da je v tej regiji vera razumljena kot politična doktrina (str. 140). Nedvomno so vse verske skupnosti okrepile svojo vlogo v njihovih družbah in v političnem življenju – toda vprašljivo je, ali je to mogoče razumeti tudi kot resničen verski prepoved. Ljudje se namreč zelo dobro zavedajo destruktivne vloge verstev v teh vojnah. Zgolj za primer, nedavna raziskava med bosansko-hercegovskimi bruci je pokazala, da kar 60,6 odstotkov izmed njih ocenjuje njihov vpliv kot 'povsem negativen' in 'povečini negativen', medtem ko ga kot 'povsem pozitivnega' in 'povečini pozitivnega' le 7,8 odstotka (str. 180). Zato je na nek način težko razumeti avtorjevo začudenje in razočaranje nad šovinističnimi izpadi nekaterih verskih dostojanstvenikov (eden je recimo naveden v opombi na str. 174). Primeri iz teh dveh in mnogih drugih vojn jasno kažejo, da nobena izmed religij ni kot taka, vnaprej dobra ali slaba, miroljubna ali razborita, da svete knjige in njihove izpeljave vsebujejo ambivalentne nauke glede nasilja – konec koncev je (ne)nasilje vedno odvisno od same dejavnosti vernih (in to vseh, od verskih hierarhij do vernikov).

Vjekoslav Perica, ameriško-hrvaški družboslovec in nekdanji novinar Nedeljnje Dalmacije, je v svoji obravnavi ubral bolj kronološki pristop: po povzetku verske zgodovine in postopnega nastajanja na leopardjo kožo spominjajoče verske geografije Srbov, Hrvatov in Bošnjakov, in njihovih formativnih nacionalnih mitov se bolj posveti tozadevnim dogajanjem v zadnjih treh desetletjih. Pomembno je, da obdela obe strani – zgodovinsko in mitološko – kar se izkaže kot izredno produktivno v kasnejših analizah. Kot glavne zgodovinske vzroke na religijski strani, ki so pripomogli k tragičnim dogodkom v prvi polovici devetdesetih, prišteje: versko-nacionalni integritetizem in versko monopolizacijo, izključljivost ter homogenizacijo znotraj teh narodov; slabo razvit ekumenizem na institucionalnem nivoju (in veliko širši in močnejši med ljudmi samimi, torej 'od spodaj'); konflikte z levičarskimi ali liberalnimi sekularnimi ideologijami in sožitje, obenem pa celo tesno sodelovanje z desničarskimi; na eni strani samopovečevanje, samoviktimizacijo in naraščajoč občutek ogroženosti s strani sosedov ter na drugi sočasne obsodbe drugih religij in narodov; pa široko razširjen triumfalizem, konzervativizem, patriarhalizem in tradicionalizem znotraj teh treh največjih verskih skupnosti. Avtor je prepričan, da so bile prav te 'med glavnimi ustvarjalci krize in konflikta' (str. 166) in se dejansko niso nikoli ničesar naučile iz napak, ki so jih storile v svoji zgodovini, tako da so – in posledično, skupaj z njimi, hočeš-nočeš tudi cele družbe – obsojene na njihovo po-

navljanje. Zato ni čudno, da je avtor pesimistično prepričan, da je današnja 'bosanska in hercegovska duhovščina še vedno prekletstvo te dežele' (str. 236).

Morda je v pričujočih študijah nekoliko premalo zastopana primerjava verskih razsežnosti vojn na Hrvaškem in v Bosni s podobnimi sodobnimi ali nedavnimi fenomeni v oboroženih konfliktih v drugih delih sveta. Na ta način bi se izognili notoričnim zmotam tipa 'to je bilo mogoče le v tistem delu sveta'. Ravno nasprotno, v večini današnjih mednarodnih konfliktov so prisotna tudi verska razsežja, ponavadi kot zelo prepričljive huntingtonovske 'krinke' ali 'dimne zavese' pravih vzrokov zanje. Pričakoval bi tudi, da bo v teh študijah intenzivneje predstavljena usoda sekulariziranega dela prebivalstva v obeh državah. Namreč, vojni – ki so ju nekateri vztrajno napačno označevali kot verska konflikta, križarski vojni oziroma sveti vojni – sta se bili v, paradoksalno, družbah, ki sta bili v dokajšnji meri sekularizirani. Po drugi strani pa je v statistikah večji del sekulariziranega dela prebivalstva v zadnjih petnajstih letih preprosto izginil. Kaj se je zgodilo s temi ljudmi, koliko med njimi je – vključujoč večino političnih voditeljev – čez noč postalo bojevnikov za vero in koliko jih je ostalo takšnih kot prej, četudi so za to morali zapustiti svojo domovino; kako je mogoče, da so danes vse tri nacionalne skupnosti skoraj popolnoma versko homogene; je ta 'nanovo odkrita vernost' zgolj začasen ali pa dejanski 'povratak k veri', ali pa se izkazuje zaradi oportunističnih razlogov ali političnih pritiskov? – to so samo nekatera izmed odprtih socioloških vprašanj, ki ostajajo neodgovorjena.

Dalje, manj je povedano tudi o 'pozitivni' vlogi verstev in verskih hierarhij, o ekumenizmu in medsebojni strpnosti – žal predvsem zato, ker tega res ni bilo kaj dosti (izvzemši nekaj izredno pogumnih posameznikov!). Seveda je bilo nekaj sestankov in iniciativ verskih dostojanstvenikov pred, med in po vojnah, toda velikim besedam niso sledili pravi napori ali dejanja. Pozivi h koncu nasilja in 'zlorabe' verskih simbolov, retorike in opravičil v verske namene so bili preveč abstraktni ali zavajajoči (recimo, iskanje krivde le na oni strani ali v brezbožnem materializmu, seveda tudi nekdanjemu komunizmu, pa celo pri samem hudiču!), brez omembe vrednih praktičnih posledic – in popolnoma nekredibilni, saj so jih izjavljali prav sami hujskači in zagovorniki verskega nacionalizma (vključujoč nekateri najvišji verski dostojanstveniki). In končno, ko so nekateri med njimi le povzdignili glas proti vojni in etničnim čiščenjem, so ponavadi (in spet, s par redkimi izjemami!) nekako pozabili obsoditi ekstremistično politiko in voditelje na 'njihovi' strani.

Kljub temu sta oba avtorja izkazala redko sposobnost kombiniranja in povezovanja širših analitičnih in zgodovinskih uvidov z mikropristopom (torej osredotočanja na simptomatične detajle) na enem mestu. V obeh študijah najdemo ogromno različnih podatkov, neposrednih opazovanj in dejstev, biografskih

spominov, sklicevanj na različne intervjuje, medijska poročila, literaturo in dokumente – pa tudi abstraktne premisleke in zaključke. Dalje, enako se ukvarjata s formalnimi strukturami in dominantnimi diskurzi v teh družbah kot s pogledi in izkušnjami ‘preprostih ljudi’, torej z neformalnim nivojem. Poznavanje jezika, ljudi in okolja še prispeva k validnosti njunih analiz. Obstaja pa nekaj pomembnih razlik med njima: ne le med sociološko sinhroničnostjo Cvitkovića in bolj diahronim pristopom Perice, ampak tudi med očitno zagrenjenim in razočaranim humanističnim diskurzom (celo z nekaj čustvenimi eskapadami) prvega in mnogo bolj analitično rezerviranim, ‘hladnejšim’ slednjega. V obeh primerih pa sem imel občutek, da na dnu obstaja tiha plast tipično intelektualne potrnosti in nemoči spričo prevlade brezumja v njihovih lastnih družbah, kot jo je mogoče zaznati recimo tudi v posthumni knjigi Ernsta Cassirerja ‘Mit o državi’ (1946) ali v Adornovi in Horkheimerjevi ‘Dialektiki razsvetljenstva’ (1947).

To pa nikakor ni šlo na račun analitične globine in vrednosti obeh knjig. Težavni osebni izkušnji obeh avtorjev nista skazili njune sposobnosti kritičnega in refleksivnega mišljenja o teh kompleksnih, kontroverzih in zelo občutljivih vprašanjih. Knjigi Cvitkovića in Perice sta primera odličnih, analitično ostrih študij: obsežni, natančni, kritični, prepričljivi v argumentiranju, sposobni izpostaviti splošne dejavnike in podobnosti ob upoštevanju mnogih pomembnih razlik in specifičnih primerov. Kot taki se lahko primerjata z nekaterimi najboljšimi o teh istih zadevah, ki so jih napisali ali uredili avtorji kot M. Sells, P. Mojzes, S. Vrcan, N. Malcolm, R. Radić ali X. Bougarel. Če naj znanost priskrbi odgovore in pomaga ljudem živeti bolje, potem bi morale študije kot sta tidve postati ‘obvezno branje’ ne le strokovnjakom za to področje, ampak predvsem za tiste, ki odločajo znotraj in zunaj verskih hierarhij. Prav zato, ker so bile verske organizacije del celotnega problema, bi bil sedaj končno čas, da – namesto izogibanja odgovornosti, celo sokrivdi – postanejo del rešitve.